

УДК (470)343.11“1864”

О.В. СЕРЕДА, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДСУДНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)

Ключові слова: державне регулювання, підсудність суду присяжних, кримінальний процес, Російська імперія, українські губернії

У ході розробки судової реформи 1864 р. і, зокрема, основних принципів кримінального процесу, більшість її авторів схилилась до ідеї підсудності суду присяжних по всім категоріям кримінальних справ. Проте, частина юристів не відкидала ідею про застосування спеціального порядку судочинства по справам про державні злочини. Під “спеціальним порядком” розуміли розгляд державних злочинів виключно коронним судом без участі присяжних. Така постановка питань викликала тривале обговорення між юристами-практиками та представниками влади.

Сучасний процес удосконалення та реформування судової системи України зумовлює інтерес до широкого кола тем, пов’язаних із вивченням історичного досвіду з метою його можливого використання. Серед проблем, що перебувають у центрі уваги дослідників і потребують всебічного аналізу, не останнє місце посідає питання закономірностей становлення в Україні різних судових інститутів. Вже тривалий час не втрачає своєї актуальності питання щодо впровадження суду присяжних в Україні. Наукові кола не мають з цього приводу єдиної озвученої позиції. Вченими представлена велика кількість досліджень. Серед них найбільш вагоме місце займають праці Л.Б. Алексєєвої, В.Т. Малярєнка, Ю.М. Грошевого та І.О. Русанової.

Досвід Російської імперії заслуговує на увагу та дозволяє виявити можливі недоліки та шляхи їх усунення, що і є метою роботи.

Голова комісії з підготовки судової реформи С. Зарудний визнавав недоцільним спеціальний порядок судочинства при розгляді справ про державні злочини [1, с.81]. Піклуючись про забезпечення права особи на справедливий та неупереджений суд, члени комісії підтримали С. Зарудного в його переконаннях. А тому, комісія дійшла висновку, що не має достатніх підстав для встановлення спеціального порядку судочинства по справам про державні злочини. Члени комісії виходили з того, що в справах про державні злочини, коронний суд – державний орган без представників суспільства – присяжних, не здатний винести об’єктивний вирок. Таке твердження впливало з того, що держава, яка розслідує злочин, є разом з тим і особою, безпосередньо потерпілою від злочину. Зокрема у висновку комісії вказувалося на недоліки такого порядку судочинства: “изъятия из общего порядка возбуждают недоверие к суду. Действия такого суда обыкновенно истолковываются превратно: как предпринятые будто бы не в общих видах, а в особенных видах правительства” [2, с.256].

Представлені аргументи лягли в основу підсумкового документу: “Соображений Государственной канцелярии об основных началах уголовного судопроизводства”. Даний документ закріпив використання інституту суду присяжних не лише при окружному суді, але й при судовій палаті, як суді першої інстанції [2, с.260]. Тобто, мова йшла про обов’язкову участь суду присяжних у розгляді всіх категорій кримінальних справ. Таким чином, комісія, врахувавши його природу та ідейне призначення, всебічно обґрунтувала підсудність суду присяжних по всім категоріям кримінальних справ.

Проте, такий підхід визначення підсудності суду присяжних зустрів протест із боку консервативного табору та Олександра II, а тому концепцію участі присяжних в окружних судах та судових палатах при розгляді ними кримінальних справ було відхилено [3, с.118], оскільки не співпадало з прагненням держави контролю над судами.

За таких умов комісія змушена була переглянути та змінити своє ставлення до підсудності суду присяжних. У силу цього при подальшому обговоренні з представниками Державної ради засад кримінального процесу, комісія намагалася відстояти участь присяжних засідателів при розгляді справ хоча би про державні злочини [3, с.118-120]. Але практичний досвід не мав права змагатися з авторитетом імператорської волі.

Як наслідок, до відання окружного суду за участю присяжних засідателів Статутом кримінального судочинства 1864 р. віднесено лише справи по злочинам, за які передбачені покарання, “соединенные с лишением или ограничением прав состояния” (ст.201). У свою чергу, державні злочини, зазначені в III Розділі “Уложения о наказаниях уголовных и исправительных”, згідно ст.1030 Статуту кримінального судочинства, розглядались без суду присяжних у складі членів кримінального департаменту судової палати і станових представників. Розгляд даної категорії справ здійснювався загальним порядком судочинства з дотриманням спеціальних правил, закріплених в ст.ст.1031, 1032, 1051, 1052, 1064 Статуту кримінального судочинства [4, с.390]. Під спеціальними правилами законодавець розумів залучення до розгляду справи станових представників замість присяжних, як представників суспільства більш обізнаних в особливостях державного та громадського правопорядку.

В основу такого рішення було покладено ряд аргументів. По-перше, вважалося, що державні злочини є більш важливі, небезпечні та складні. Тому для багатьох людей, які мали неправильне розуміння про обов'язок громадянина і належне ставлення його до влади, самі злочинні діяння представлялися в іншому вигляді. Вони отримували хибне тлумачення: замість суворого осудження зустрічали співчуття. По-друге, була велика ймовірність хибного тлумачення законів, на підставі яких вирішувалося питання вини підсудного. По-третє, доцільним вважалося передати на розгляд суду присяжних справи про злочини, які були найбільш типовими для повсякденного життя з тим, щоб у повному обсязі використати життєвий досвід

присяжного.

Згідно цих позицій визнано необхідним провадження по справам про державні злочини надати судовій палаті, члени якої з огляду на їх досвід ставали гарантом неупередженого вивчення справи. Крім того, до складу присутності палати залучалися кращі представники суспільства, а саме місцевий предводитель дворянства, один із повітових предводителів дворянства місцевого судового округу, один з міських голів того ж округу, за обранням місцевого губернського керівництва – один з волосних голів чи старшин того повіту, де знаходиться палата [4, с.391-392].

Таким чином, закріплення підсудності справ про державні злочини за судовою палатою з участю станових представників пояснюється прагненням законодавця забезпечити “правильный суд по делам о государственных преступлениях”, що позбавить від необхідності впровадження для “отдельных случаев, особых судов, действия которых почти всегда возбуждают недоверие и толкуются превратно, как предпринятые в особенных видах правительства” [2, с.264]. У силу цього очевидно, що така позиція поєднала у собі, як вираження владного контролю, так і збереження ідеї участі представників суспільства при здійсненні правосуддя. Проте, у силу професійних особливостей станових представників, вона втрачала свою сутність.

Обмеження підсудності присяжних по зазначеній категорії справ викликало хвилю протестів у суспільстві. Непоодинокими були відгуки про те, що держава та верховна влада за злочини та проступки проти них повинні шукати відплати в совісті народу. Наголошували на тому, що народ ніколи не повірить слідству і суду закритому: він завжди буде вагатися в справедливості, прийнятого рішення [5, с.92].

Незважаючи на несхвальні відгуки, наприкінці 70-х рр. XIX століття законодавець розпочав поступове обмеження підсудності суду присяжних, мотивуючи це малою кількістю обвинувальних вердиктів суду присяжних. 09.05.1878 р. судовим палатам із участю станових представників було передано справи про злочини, за які передбачено покарання, наслідком якого є “лишение или ограничение

прав состояния” [6, с.336]. Виділення даних справ обумовлювалося специфічним характером, злочинів, їх підвищеною небезпекою та політичним відтінком, а також великою кількістю виправдальних вердиктів.

Указ 09.08.1878 року зазначені правила суттєво обмежив. Ставилася мета забезпечити більш швидку та сувору караність злочинців. У зв'язку зі збільшенням кількості державних злочинів, що дало підстави припускати про вірогідну діяльність таємних угруповань на території країни, було вирішено вдатися до тимчасових та виключних заходів. У силу цього тимчасово справи про збройний опір влади; напади на посадовців війська, поліції та інших службових осіб, при виконанні ними службових обов'язків або в наслідок їх виконання передавались віданню військових судів для вирішення їх за законами військового часу. При цьому наголошувалося на застосуванні покарань, встановлених ст.279 Військового статуту про покарання від 1875 р. [7, с.90].

Враховуючи особливості військових судів того часу, прийняття такого рішення свідчить про особливу зацікавленість держави у вирішенні даних справ на свою користь.

Враховуючи велике навантаження судових палат, Державною радою 11.05.1882 р. було прийнято рішення про тимчасове передавання судовим палатам з участю станових представників у відання лише справ про злочини, пов'язаних з опором владі; нападами на посадовців війська, поліції та інших службових осіб, якщо це супроводжувалося вбивством, підпалом або замахом на ці злочинні дії, або мало наслідком спричинення тяжких тілесних ушкоджень [8, с.220]. Усі інші категорії справ, зазначені в законі 1878, як такі, що підлягали розгляду в судовій палаті за участі станових представників, були передані суду присяжних [9, с.198-199]. Тобто, справи про злочини, за які передбачено покарання, що мало наслідком “лишение или ограничение прав состояния”.

У свою чергу закон 07.07.1889 року, яким закріплювалась зміна порядку судочинства по окремим категоріям справ, обмежив підсудність суду присяжних справами, “влекущих лишение всех особенных, лично и по

состоянию присвоенных, прав и преимуществ” [10, с.386]. Натомість, справи, пов'язані з “лишением некоторых личных прав и преимуществ”, перейшли до відання окружного суду без участі присяжних засідателів [8, с.217]. У свою чергу, підсудність судових палат із участю станових представників була значно розширена шляхом віднесення до їх відання не лише справ про державні злочини, але й багатьох інших.

До підсудності судових палат із участю станових представників були передані справи про злочини, за які передбачалося покарання у вигляді позбавлення “всех прав состояния или всех особенных прав и преимуществ и предусмотренных ст.263-272 (восстание против властей и сопротивление им); 274 (публичное возбуждение к противодействию или сопротивлению властям); 282 (оскорбление словами или действием присутствия); 286¹ (нападение на часового или военный караул); 304 (похищение вещей, сопровождавшееся истреблением или сорванием печатей или других знаков); 315 (препятствование поимке преступника и вообще бежавших из под стражи); 618 (неповиновение рабочих при золотых, серебряных или платиновых промыслах); 633 (провоз скопищем или вооруженными людьми незаконно добытой соли); 755 (учинение того же деяния относительно контрабанды); 756 (сопротивление при поимке контрабанды); 823, 824, 830¹(нанесение побоев, ран, увечья и сопротивление лесной страже); 1083, 1085 (нарушение правил эксплуатации железных дорог); 1143 (насилие и угрозы лицам телеграфной службы); 1144 (повреждение телеграфов); 1154-1156 (преступления служащих в общественных и частных банках); 1225, 1236, 1241, 1254 (преступления корабельщиков и штурманов); 1262 (сопротивление корабельных служителей или водоходцев корабельщику); 1554 (многобрачие) Уложения о наказаниях уголовных и исправительных” [8, с.221].

Таким чином, до компетенції судових палат зі становими представниками перейшла основна маса важливих справ, які раніше розглядалися судом присяжних і за своєю суттю не торкалися категорій державних злочинів. На такий крок Державна рада, згі-

дно пояснення колишнього Міністра юстиції, сенатора Манасеїна, зважилася у зв'язку зі зниженням обвинувальних вердиктів суду присяжних по категоріям справ, зазначених у переліку.

Зі створенням 07.04.1894 року з метою повного та систематичного перегляду порядків судової організації нової спеціальної комісії розпочався детальний аналіз проведених змін, у тому числі з питань розмежування підсудності суду присяжних та станових представників. Воно розглядалося в рамках обговорення загального питання про участь народного елемента у здійсненні правосуддя з 12 квітня по 17 жовтня 1896 року.

Поставивши на порядку тезу про доцільність на даний час існування суду станових представників, комісія проаналізувала досвід функціонування даного інституту з початку його впровадження. Зокрема, практика застосування закону від 07.07.1889 р., згідно позиції комісії, показала багато недоліків, які стосувалися умов діяльності суду станових представників. Встановлений законом 07.07.1889 р. порядок здійснення провадження по справам про державні злочини відзначався високими судовими витратами: три виїзди Харківської особливої присутності коштували маже 6 тисяч крб., а за два з половиною років судові витрати Харківської палати досягли близько 11 тисяч крб. [11, с.84].

Процедура розгляду була тривалою та важкою, оскільки справи розглядалися палатами далеко від місця їх виникнення, в губернських містах, та зокрема на виїзних сесіях, які відбувалися через великі проміжки часу. За свідченнями М.К. Муравйова: "Как мне известно, палаты Одесская и Саратовская постоянно выезжают в города своего округа, Петербургская нередко совершает выезды, и за все 2^{1/2} года совершила их 6, Харьковская прибегает же к ним реже, выезжала только три раза, Московская Судебная палата не выезжает вовсе и все многочисленные дела рассматриваются в Москве" [11, с.82].

Особливу увагу серед недоліків займало питання підсудності, а саме велика кількість мало важливих справ, підсудних судовим палатам з участю станових представників. Ще законом від 09.05.1878 р. були викликані

парадоксальні ситуації, коли на лаві підсудних поставали прості громадяни за дрібні проступки, наприклад, "женщина, получившая от судебного пристава подлежащую описи курицу; оборванный пьяница, толкнувший полицейского чиновника при отправлении в полицию для отрезвления... Невольно возникает мысль, что это не стоит так много внимания, само напрашивается на оставление в введении того общего и нормального суда общественной совести" [11, с.82].

Закон 07.07.1889 р. лише поглибив проблему: різноманітні категорії справ, непов'язані з державним злочинами, стали лише зайвим тягарем для судових палат. Таке рішення згідно статистичних даних Міністерства юстиції не вирішило питання низької репресивності суду в цілому [12, с.64].

Проаналізувавши наведені аспекти діяльності судових палат із участю станових представників, комісія дійшла висновку про збереження суду станових представників виключно для справ про державні злочини. Для розгляду справ про злочини проти службових осіб, встановленого порядку управління пропонувалось запровадити присяжних засідателів спеціального складу при окружних судах, – обраних в умовах підвищеного освітнього та майнового цензу. Надалі пропонувалось поєднати в одній присутності 3 коронних суддів та 9 (7) спеціальних присяжних, які нарівні з суддями вирішували питання вини та призначали покарання [12, с.66].

Таким чином, в процесі перегляду Судових Статутів, всіх змін та доповнень спостерігалася тенденція до припинення подальшого звуження підсудності суду присяжних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джаншиев Г. Возникновение суда словных представителей / Г. Джаншиев // Журнал гражданского и уголовного права. – С.-Пб., 1890. – Кн. 8.
2. Джаншиев Г. Основы судебной реформы / Г. Джаншиев. – М., 1891.
3. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж : Воронежский университет, 1989.

4. Судебные Уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны. – С.Пб., 1867.

5. Гессен И. Судебная реформа / И. Гессен. – С.Пб., 1905

6. О подсудности и порядке производства дел о государственных преступлениях : Высочайше учрежденное мнение Государственного Совета : от 09.05.1878 г., № 58489 // Полное собрание законов Российской империи. - Собрание первое. – Т. LIII. – 1878 г. – С.Пб., 1880.

7. О временном подчинении дел о государственных преступлениях и о некоторых преступлениях против должностных лиц ведению военного суда, установленного для военного времени : Именной, данный Сенату от 09.08.1878 г., № 58778 // Полное собрание законов Российской империи. - Собрание второе. – Т. LIII. – 1878 г. – С.Пб., 1880.

8. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : объяснительная записка к проекту новой редакции Устава уголовного судопроизводства. - Т. 1. – С.Пб., 1900.

9. О порядке производства дел по некоторым преступлениям против порядка управления : Высочайше учрежденное мнение Государственного Совета : от 11.05.1882 г. // Полное собрание законов Российской империи. - Собрание третье. – Т. II. – 1882 г. – С.Пб., 1886.

10. Об изменении порядка производства дел по некоторым преступлениям, подлежащим ведению судебных мест с участием присяжных заседателей : Высочайше учрежденное мнение Государственного Совета : от 11.05.1882 г. // Полное собрание законов Российской империи. - Собрание третье. – Т. XI. – 1889 г. – С.Пб., 1891

11. Муравьев Н. К. К вопросу о суде присяжных / Н. К. Муравьев // Журнал гражданского и уголовного права. – С.Пб., 1881. – Кн. 2.

12. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : обсуждение вопроса об участии общественного элемента в отправлении правосудия // Журнал министерства юстиции. - С.Пб., 1897. - № 4.

Середа О. В. Державне регулювання підсудності суду присяжних у кримінальному процесі Російської імперії в другій половині XIX століття (на матеріалах українських губерній) / Середа О. В. // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 464-468 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08sovtug.pdf>

Присвячено узагальненню досвіду Російської імперії щодо впровадження суду присяжних. Російська модель суду присяжних досліджується в динаміці свого розвитку, враховується характер нормативних змін та обґрунтовуються їх мотиви; фактичні дані подаються з огляду на їх цінність для судової системи України.

Середа О.В. Государственное регулирование подсудности суда присяжных в уголовном процессе Российской империи во второй половине XIX столетия (на материалах украинских губерний)

Посвящено обобщению опыта Российской империи по внедрению суда присяжных. Российская модель суда присяжных исследуется в динамике своего развития, учитывается характер нормативных изменений и обосновываются их мотивы; фактические данные подаются с учетом их ценности для судебной системы Украины.

Sereda O.V. State Regulation of Jurisdiction of a Jury in Criminal Trial of Russian Empire in Second Half XIX of Century (On Materials of the Ukrainian Provinces)

It is devoted to generalization of experience of Russian empire on introduction of a jury. The Russian model of a jury is investigated in dynamics of the development, character of normative changes is taken into account and their motives are proved; the fact sheet move in view of their value for judicial system of Ukraine.